

ALICJA KONIKIEWICZ¹

Psychospołeczne warunki rozwoju młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych. Analiza danych i ich wykorzystywanie w pracy pedagoga

ABSTRACT

Theoretical deliberation on the process of transformation of family system and how its functioning as well as data obtained in course of empirical research specify conditions of development of youth brought up in single-parent families. Picture of situation of educational development functioning of single-parent families gives theoretical knowledge on deficits of these educational environments. The most common hazards are within psychosocial factors. On the basis of obtained data and scientific theories conclusions were drawn for educational practice and requirement of work with families at the school counselor level were finally expressed. Within the framework of activities addressed to families of changed structure both work with children growing up in described environments must be included and work with single parents. Proposed activities should be of repair and support type.

Keywords:

family, broken home, young people, psychosocial factors of growing, school, pedagogue

¹ Alicja Konikiewicz, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska, alicjakonikiewicz@ukw.edu.pl.

1. WSTĘP

Rodzina jako system kształtujący jednostki społeczne oraz wspólnota, w której dochodzi do nawiązywania specyficznych relacji między jej współczłonkami, zaspokajania podstawowych potrzeb, a także realizacji pragnień i dążeń człowieka, jest przedmiotem dynamicznych zmian. Zjawisko przemiany rodziny zwraca uwagę ze względu na dynamiczne tempo oraz skutki, do których prowadzi. Efektem wewnętrznych przeobrażeń rodziny jest jej niepełność stwarzająca odmienne warunki rozwoju dzieci wychowujących się w niej. Szczególnie niepokojące zmiany zachodzą w obszarze czynników psychospołecznych.

Współcześnie pojawia się potrzeba badania systemu rodzinnego, której podstawą jest refleksja nad zagrożeniami wynikającymi z gwałtownych i wielorakich przemian rodziny i społeczeństwa, w którym ona istnieje. Według Jadwigi Izdebskiej (2003, s. 74–75) dotychczas zasadniczy wpływ na obraz rodziny miały wydarzenia zaistniałe w drugiej połowie XX wieku. Obecnie źródłem zagrożeń według Anny Kwak (2005, s. 21–61) dla współczesnej rodziny są zjawiska globalne, tj.: ujednoczenie treści kulturowych, hedonistyczny styl życia, zwężenie reprodukcji demograficznej, obowiązywanie nowych wartości moralnych i społecznych takich jak: pluralizm, indywidualizm dający samorealizację oraz uniwersalizm (Kwak, 2005, s. 21–61). Obserwowalne zmiany w funkcjonowaniu społeczeństw oddziałują na indywidualne funkcjonowanie jednostek, zmieniając sens i jakość ich życia. Przeobrażenia dotyczą wszystkich sfer aktywności społecznej ludzi, w tym także obszaru życia rodzinnego, stosunków i relacji jednostek z ich rodzinami pochodzenia oraz motywacji i gotowości do zawierania związków małżeńskich oraz rozmnażania się, czyli tworzenia szerszych systemów rodzinnych. Poznawcze spojrzenie na rodzinę musi zakładać wieloaspektowość jej funkcjonowania i różnorodność wypełnianych przez nią zadań. Oznacza to uwrażliwienie na złożoność zachodzących we wspólnocie rodzinnej procesów i wyszczególnienie ich skutków dla członków rodziny w dalszym rozwoju oraz dorosłym życiu. W odniesieniu do procesu uspołeczniania człowieka w rodzinie dominującą rolę odgrywa więź rodzinna. Emocjonalna więź dziecka z rodzicami znacząco wpływa na kształtowanie się jego osobowości, co w konsekwencji decyduje o jego zasobach w dorosłości. Według Józefa Brągiela (2009, s. 121) pozytywne i trwałe stosunki emocjonalne w rodzinie ułatwiają dziecku radzenie sobie z niebezpieczeństwami. Silny i wartościowy kontakt dziecka z ojcem eliminuje występowanie lęku, który jest jednym z głównych powodów występowania zaburzeń w zachowaniu. Zanik lub niewydolność więzi osobowych w rodzinie uniemożliwiają zaspokojenie potrzeby poczucia bezpieczeństwa, skutkując dążeniem do izolowania się od

innych grup społecznych (Bragiel, 2009, s. 121–123). Należy wnioskować, iż pozytywna więź rodzinna chroni członków wspólnoty przed niekorzystnymi czynnikami wpływającymi na ich rozwój i właściwości psychiczne. Zagrożone jest wówczas ukształtowanie się cech sprzyjających adaptacji do zmieniających się warunków funkcjonowania. Zdaniem Marii Łopatkowej (2007, s. 126) człowiek odczuwa stres psychiczny znacznie bardziej, gdy nie doświadcza wsparcia ze strony najbliższych osób. W obliczu faktu, że współcześnie rodzina przygotowuje swoich współczłonków do życia w społeczeństwie ryzyka, czyli w opinii Ulricha Becka (2012, s. 21) nowoczesnego społeczeństwa odrzucającego zasady życia wywodzące się z tradycji i przesyconego niepewnością oraz bezradnością wobec zagrożeń ujawniających się w skutkach ubocznych modernizacji i sukcesu ludzkości. Należy przyjąć, że człowiek żyjący w społeczeństwie ryzyka potrzebuje rodziny bardziej niż kiedykolwiek. Zmiany zachodzące w obrębie rodziny mają decydujące znaczenie dla struktury rodziny, a także funkcji, jakie wypełnia, szczególnie w zakresie opieki, pielęgnacji dziecka oraz kształtowania jego osobowości. Wyżej scharakteryzowane społeczeństwo stwarza ryzyko dla wewnętrznej spójności rodzin, a tym samym prowadzi do osłabienia jakości realizowanych przez nią funkcji oraz jakości życia rodzinnego. Ponadto odpowiedzialność za wypełnianie funkcji rodziny przenosi się z rodziców na alternatywne agendy socjalizacyjne, skutkując brakiem ukształtowania się umiejętności adaptacyjnych do życia w warunkach społeczeństwa ryzyka. Konkludując, należy zauważyć, iż zjawisko to ma cechy błędnego koła. Wskaźnikiem kryzysu rodziny jest rosnąca liczba rozwodów, przemoc wobec dzieci, a także występowanie częstych konfliktów w rodzinie oraz oddalenie psychiczne współczłonków rodziny od siebie. Dynamiczne przemiany społeczno-kulturowe w sposób silny skuteczny podważają tradycyjne funkcje rodziny. Następstwem gwałtownych przemian społeczno-kulturowych jest stopniowa, ale bezsprzecznie obserwowalna zmiana modelu rodziny, której towarzyszy dynamiczne pojawianie się nowych, alternatywnych modeli życia rodzinnego, czyli jej niepełność.

2. KIERUNEK PRZEMIAN RODZINY – CHARAKTERYSTYKA WSPÓŁCZESNEJ RODZINY

Znaczenie dla funkcjonowania rodzin mają kierunek i tempo owych przemian. Zmiany kulturowe mające wpływ na kształt rodziny mają charakter transnarodowy, a ich dynamika zdaniem A. Kwak (2005, s. 56) warunkowana jest przez kulturę, religię, obowiązujący ustrój polityczny, a także nie bez znaczenia pozostaje stan

gospodarczy państwa. Na zmiany zachodzące w życiu rodziny wpływ wywierają wzrost znaczenia oraz umacnianie się pozycji kobiet, wysoki poziom ich zatrudnienia poza domem, duża swoboda seksualna oraz koncentracja na poszerzaniu praw dziecka i umiejscawianiu dziecka w centrum życia rodzinnego. Według Tomasza Szlendaka (2010, s. 397) przemiany zachodzące w obrębie rodziny (czyli jej formy, układy sił wewnętrznych, preferowanego stylu życia rodzinnego oraz sposobu funkcjonowania) są odpowiedzią na przeobrażenia, którym podlega kultura Zachodu w kontekście atomizacji życia społecznego, indywidualizacji, a także zdewaluowania wartości i znaczenia wspólnotowego sukcesu jednostki. Procesy przemiany rodziny prowadzą do zaburzenia istniejącego dotąd porządku w koncepcjach życia rodzinnego. T. Szlendak (2010, s. 397) twierdzi, iż pojawiający się chaos jest skutkiem indywidualizacji, czyli zjawiska rozłamu między uczuciem miłości między małżonkami i założoną przez nich rodziną a osobistą wolnością. Postępowanie współczesnego człowieka nie podlega społecznej kontroli, jego wybory nie są regulowane powszechnymi zasadami moralnymi, natomiast styl życia dzisiejszego człowieka opiera się na egoistycznych planach i subiektywnych uzasadnieniach. Wskazane czynniki określa się jako trendy mające swoje źródło w popularyzowanych przez środki masowego przekazu stylach życia. Ponadto obserwowane zmiany w funkcjonowaniu rodziny kształtowane są przez racjonalizację, kulturę konsumencką oraz przepływ informacji. Zmiany zachodzące w obrębie rodziny, nowy porządek jej organizacji oraz wymiar oddziaływań wymuszają zmianę podejścia do rodziny jako grupy społecznej podlegającej naukowemu poznaniu. Zygmunt Markocki (2005, s. 24) podaje, że współczesna pedagogika ma patrzeć na rodzinę w perspektywie humanistycznej, w sposób indywidualny, kontekstowy, uwzględniający wewnętrzne relacje między członkami rodziny oraz jej zasoby. To nowe postrzeganie rodziny znacząco odbiega od dotychczasowej tendencji ujmowania systemu rodzinnego w sposób instytucjonalny, charakteryzujący się formalnym podejściem do jej członków. Obecny kierunek i dynamika zmian społecznych oraz kulturowych zmierzają do redefinicji rodziny i jej funkcji. Nowe wspólnoty rodzinne mają wyróżniać się elastyczną, zróżnicowaną, zaspokajającą różnorakie potrzeby formą życia.

Model(e) współczesnej rodziny są wynikiem społecznych, kulturowych oraz ekonomicznych zmian, które zachodzą w Europie Zachodniej od zakończenia II wojny światowej, a które w Polsce nabrały szczególnej dynamiki w latach 90. XX wieku. Skutki tych procesów prowadzą do tego, iż obecnie rodzina nie jest budowana wyłącznie na podstawie związku dwojga ludzi (kobiety i mężczyzny) formalnie połączonych i obdarzonych biologicznym rodzicielstwem. Współcześnie rodziny zakładane są przez samotne kobiety, partnerów żyjących i wychowujących

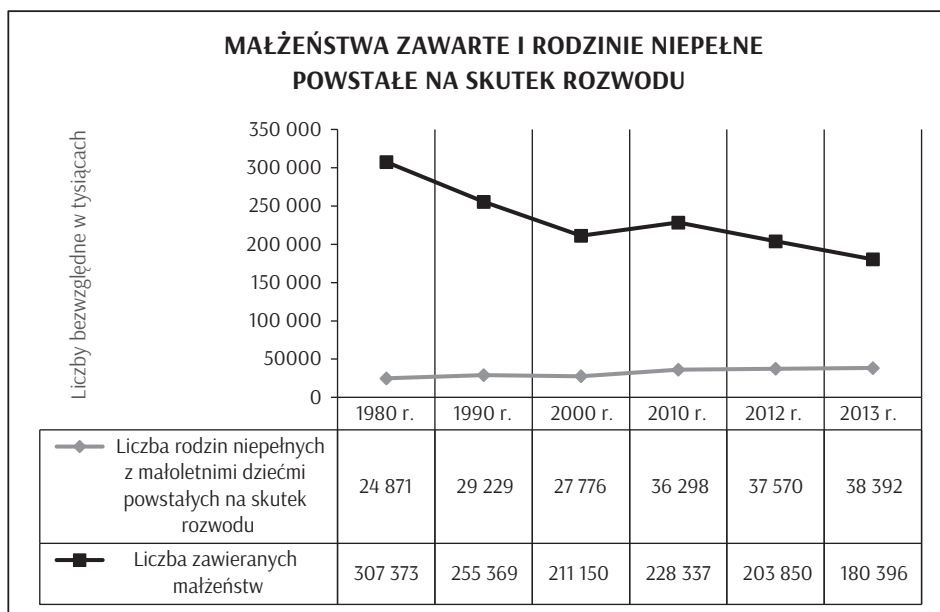
swoje dzieci w nieformalnym związku, osoby ze związków rozbitych na skutek rozwodu lub osierocenia, w których dzieci są świadkami następnych małżeństw swoich rodziców. Relacje małżeńskie opierają się na odpowiedzialności za sytuację materialną rodziny oraz ogólne zadowolenie. Zatem należy stwierdzić, że współczesna rodzina podejmuje alternatywny styl życia skupiający uwagę na realizacji indywidualnych potrzeb jej członków. Kierunek przemian prowadzi do nowego rozumienia rodzicielstwa, które umacnia pozycję dziecka, koncentrując na nim działania rodziców. Niejednokrotnie działania te mają zapewnić realizację niespełnionych ambicji rodziców, a dziecko w tym układzie traktowane jest jak inwestycja. Wychowanie postrzegane jest jako następna aktywność, która musi się udać, zakończyć się sukcesem rodzica. Kierunek przemian prowadzi także do osłabienia trwałości rodzin i przywiązania jej członków do rodziny jako grupy społecznej. Zmianom podlegają także przyczyny rozpadu rodzin. Dotychczas rozwody były drugim po zgonie partnera powodem zmiany w strukturze rodziny, obecnie owa tendencja się zmienia. Liczba rodzin niepełnych powstałych na skutek rozwodu lub separacji rozwija się najbardziej dynamicznie, powiększając się jak dotąd nie tylko w miastach, ale także na wsiach. Przekształcanie się rodziny tradycyjnej w rodzinę współczesną prowadzi do osłabienia rodziny jako rusztowania stabilnego społeczeństwa. Następstwa przemian, jakim podlega rodzina i które warunkują jakość życia jej współczłonków, ujawniają się w rozkładzie wewnętrznych sił rodziny, a także jej pozycji w społeczeństwie. Konsekwencją zmian w konstytuowaniu rodziny jest zaburzenie trwałości jej struktury i tworzenie się rodzin niepełnych. Obawę budził fakt, iż może to bezpośrednio wpływać na jej wychowawcze i rozwojowe funkcjonowanie. Na tej podstawie uznano, że najbardziej zasadne i potrzebne będzie przeprowadzenie badań, w których wyodrębnione zostaną dwa cele badawcze. Celem poznawczym ustanowiono poznanie i ocenę warunków rozwojowych dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych i pełnych. Opracowanie wskazówek dla praktyki edukacyjnej oraz utworzenie scenariusza zajęć warsztatowych dla rodziców samotnie wychowujących dzieci to cele praktyczne.

3. RODZINY NIEPEŁNE W POLSCE I WYBRANYCH KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Według Anny Dudak (2006, s. 52) rodzina niepełna to rodzina o takiej strukturze, w której rodzic pełni opiekę nad swoimi dziećmi lub współmałżonka, mieszkając z nimi. Rodzina może zmienić swoją strukturę na niepełną z powodu śmierci jednego ze współmałżonków, rozpadu małżeństwa poprzez rozwód,

nieformalne zerwanie związku lub narodzin dziecka pozamałżeńskiego. Inaczej rodzinę niepełną należy określać jako: *parents without parents* – „rodzice bez partnera”, *one parent* – „samotny rodzic”, *broken home* – „rozbity dom” (Dudak, 2006). Podana definicja rodziny niepełnej została przyjęta w pracy, ponieważ akcentuje znaczenie relacji wewnątrzrodzinnych zawiązywanych między dziećmi a rodzicami. Stawia rodzica w roli osoby odpowiedzialnej za utrzymanie tych relacji i ich jakość.

Rodziny niepełne stały się flagowym zjawiskiem dynamiki zmian społecznych zachodzących we współczesnej Polsce, co potwierdzają dane dotyczące rozmiarów zjawiska, wskazując na trend jednoznacznie rosnący.

Wykres 1. Małżeństwa zawarte i rodziny niepełne z małoletnimi dziećmi powstałe na skutek rozwodu. Liczby bezwzględne w tysiącach

Źródło: Opracowano na podstawie Rocznika Demograficznego Głównego Urzędu Statystycznego, 2014.

W 2010 roku rodzin niepełnych z małoletnimi dziećmi było ponad 36 tysięcy, liczba ta w kolejnych latach rosła i obecnie rodzin niepełnych jest ponad 38 tysięcy. Przedstawione dane wskazują, że równocześnie spadła liczba zawieranych małżeństw. W roku 2010 zawartych zostało ponad 228 tysięcy małżeństw, a w roku

2013 ponad 180 tysięcy. Można zatem wnioskować, że wśród zmniejszającej się liczby zawieranych małżeństw i przypuszczalnie tworzących się rodzin z dziećmi wiele z nich będzie stanowiło rodziny niepełne.

Obecnie w Polsce w rodzinach niepełnych żyje 2,2 mln dzieci. Dzieci w wieku 0–2 lat wychowujących się w rodzinach niepełnych jest 13,1%. Dzieci w wieku 0–6 lat to 16% wszystkich dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych. Najwięcej dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych jest w wieku od 7 do 14 lat (36%) oraz w wieku od 18 do 24 lat (21,7%). Alarmujący jest fakt, iż 1/3 młodzieży wychowuje się w rodzinach niepełnych. Należy wnioskować, że do rozpadu rodziny dochodzi, gdy dziecko wchodzi w okres dorastania i zmuszone jest podjąć zadania rozwojowe, które należą do jednych z najtrudniejszych zadań w cyklu rozwoju człowieka. Zatem należy przypuszczać, iż rozwód rodziców w okresie dorastania może stanowić zagrożenie do tworzenia prawidłowych warunków rozwoju psychospołecznego, koniecznych dla pomyślnego rozwiązania zadań rozwojowych przewidzianych na tę fazę rozwoju.

Zmiany w strukturze rodzin zachodzące w Polsce są zbieżne z tendencjami występującymi w krajach Unii Europejskiej, gdzie podobnie jak w Polsce główną przyczyną tworzenia się rodzin niepełnych jest rozpad rodziny z powodu rozwodu rodziców.

Tabela 1. Rozwody w wybranych krajach UE w roku 2012 (N na 1000 ludności)

KRAJE	LATA	Małżeństwa	Rozwody
Niemcy	2012	4,8	2,2
Słowenia	2012	3,4	1,2
Holandia	2012	4,2	2,1
Czechy	2012	4,3	2,5
Portugalia	2012	3,3	2,4
Belgia	2012	3,6	2,5
Polska	2012	5,3	1,7

Źródło: Opracowano na podstawie Rocznika Demograficznego Głównego Urzędu Statystycznego, 2014.

Wzrost liczby rozwodów ma przyczyny cywilizacyjne, rodziny żyjące w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo oraz demokratycznych są najbardziej zagrożone zmianą struktury poprzez rozwód rodziców. Polska była dotąd jednym z krajów o najtrwalszych formalnych więziach rodzinnych, wzrost liczby rozwodów nastąpił po wieloletniej tendencji spadkowej. Dane wskazują, że rozpad

rodziny na skutek rozvodu rodziców jest zjawiskiem rozwijającym się w Polsce oraz innych krajach europejskich. Fakt ten wskazuje, iż rodziny niepełne stają się ważnym i integralnym elementem społeczeństw.

Zjawisko niepełności rodzin jest dynamicznie rozwijającym się problemem zarówno w Polsce jak i pozostałych krajach Unii Europejskiej. Podejmowanie tematyki rodzin niepełnych jest niezwykle ważne dla przewidywania kierunków zmian w rozwoju społeczeństw oraz jakości ich życia rodzinnego. Konieczne jest prowadzenie regularnych badań w obszarze rodzin niepełnych w celu poznawania specyfiki funkcjonowania rodzin niepełnych tak, aby na każdym szczeblu, zarówno polityki publicznej, jak i instytucji, móc na podstawie rzetelnej diagnozy projektować działania wspierające owe wspólnoty. Naukowa eksploracja podnoszonego zagadnienia dostarczy teoretycznych oraz praktycznych wskazówek do pracy z rodzinami niepełnymi. Współczesna rzeczywistość kształtuje społeczny model, w którym coraz częściej funkcjonują rodziny, w których rodzic podejmuje trud wychowywania dziecka/dzieci w warunkach zmienionej struktury systemu rodzinnego. Można przyjąć, że uwagę praktyki edukacyjnej warto przenieść z działań profilaktycznych mających na celu zapobieganie rozpadowi rodzin na projektowanie działań (w zakresie pracy z rodzicami) mających na celu tworzenie rodzicom warunków do rozwijania umiejętności wychowawczych, poszerzania ich zdolności do konstruktywnego radzenia sobie w trudnych sytuacjach oraz zwiększania ich poczucia sprawstwa wychowawczego w sytuacji samotnego macierzyństwa lub ojcostwa. Dla prawidłowego rozwoju dziecko powinno doświadczać kontaktów interpersonalnych oraz nawiązywać relacje z innymi osobami pochodzącymi z systemu rodzinnego oraz spoza niego, jednak aby potrafiło nawiązywać i utrzymywać relacje z innymi uczestnikami społeczeństwa, musi nawiązać we wczesnym dzieciństwie niezastąpiony, bliski i wyjątkowy kontakt z obojgiem rodziców. Zatem powstaje pytanie, jaki wpływ na warunki rozwoju dziecka wychowującego się w rodzinie ma jej niepełna struktura. Według Katarzyny Janus (2011, s. 251) rozwój jest trwającym przez całe życie procesem, który prowadzi do zmian pojawiających się po sobie i przyjmujących postać etapów (faz) rozwojowych. Tradycja psychologii dzieci i młodzieży, która czerpie swoje podstawy z biologicznych koncepcji anatomicznego dojrzewania, a także wzrostu jednostki, zakłada, iż rozwój jest procesem nawarstwiania i splatania się zmian kierunkowych. Zmiany mają charakter progresywnych przekształceń prowadzących do udoskonalenia sposobu funkcjonowania młodego człowieka. Pojawiające się różnice w sposobie rozumienia procesu rozwoju wywodzą się z różnych tradycji uprawiania psychologii.

Najpilniejsza potrzeba badawcza jawiła się w analizie warunków rozwojowych dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych. Konieczne było objęcie analizą tych czynników, które warunkują wychowawcze funkcjonowanie rodzin. W odpowiedzi na dostrzeżoną potrzebę w ramach prowadzonych badań podjęłam analizę wypowiedzi badanych na temat warunków rozwojowych istniejących w ich rodzinach w obszarze trzech grup czynników. W zakresie czynników ekonomiczno-społecznych badani wypowiadali się na temat struktury ich rodziny, jej wielkości, rozkładu pracy oraz sposobu jej utrzymania, wypełniania potrzeb materialnych i opieki materialnej sprawowanej wobec nich w obrębie rodziny. W obszarze czynników kulturalnych badani prezentowali swoje opinie na temat zasobu dóbr kulturowych ich rodzin, sposobu organizowania czasu wolnego oraz poziomu zaangażowania ich rodzin w zwyczaje i obrzędy tradycyjne. W zakresie czynników psychospołecznych analizowane były takie elementy, jak: układ więzi emocjonalnych między członkami rodziny, stosunek rodziny do sytuacji zagrażających oraz występowanie w rodzinach zachowań ryzykownych, a także cechy atmosfery panującej we wspólnocie rodzinnej. Zebrane dane miały pozwolić na dostarczenie nowej wiedzy na temat warunków rozwojowych dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych i pełnych, by następnie uutorować drogę do utworzenia wskazówek dla praktyki pedagogicznej mającej na celu redukcję ewentualnie zarejestrowanych deficytów zarówno na poziomie współdziałania z rodzicami podejmującymi trud samotnego wychowywania dzieci, jak i na poziomie pracy z dziećmi.

4. PRZEBIEG BADAŃ WŁASNYCH

Przedmiotem prowadzonych badań były warunki rozwoju młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych i pełnych zamieszkałych na obszarze powiatu chełmińskiego. Badania przeprowadzono w Centrum Kształcenia Praktycznego w Grubnie. Grubno jest wsią liczącą 594 mieszkańców, położoną w województwie kujawsko-pomorskim w powiecie chełmińskim, w gminie Stolno. Na terenie Grubna znajduje się szkoła – Centrum Kształcenia Praktycznego, w której skład wchodzi zespół pałacowo-parkowy wraz z gospodarstwem rolnym. Oznacza to, iż w jednym budynku mieszczą się klasy zawodowe, ogólnokształcące oraz technika. Wyjątkowość szkoły polega na tym, że dzięki swojej strukturze, wyposażeniu oraz zapleczu tworzy uczniom bardzo dobre warunki do nauki oraz praktycznego przygotowania zawodowego. Uczniowie uczęszczający do Centrum Kształcenia Praktycznego w większości pochodzą z miejscowości wiejskich, najczęściej ich

celem jest osiągnięcie przygotowania rolniczego, potrzebnego do prowadzenia gospodarstw rolnych wraz z rodzicami lub ich przejęcia po rodzicach. Lokalną specyfiką Grubna jest fakt, że w pewnym stopniu przypomina kampus szkolny. W większości teren wsi zajmowany jest przez budynek szkoły wraz z pozostałymi zabudowaniami (boisko sportowe, pałac, gospodarstwo, place manewrowe, internat dla uczniów) oraz pola uprawne i bloki mieszkalne nauczycieli, pracowników szkoły. Opisane warunki stwarzają możliwość zaistnienia stosunków między uczniami a nauczycielami, które nie wpisują się w typowe relacje szkolne.

W badaniu wzięli udział uczniowie uczęszczający do szkoły w Grubnie. Młodzież pochodziła z klas od I do IV szkoły ponadpodstawowej o różnych profilach edukacyjnych. W badaniach udział brali wszyscy uczniowie z dobranych klas, wskazanych przez pedagoga szkolnego. Uczyniono tak, aby uniknąć stygmatyzacji wybranych uczniów poprzez wytypowanie ich do udziału w badaniu. Pedagog szkolny wskazał zbiorowości klasowe, do których, według jego wiedzy, uczęszcza młodzież z rodzin niepełnych. W badaniu uczestniczyła młodzież w okresie adolescencji, czyli osoby dorastające w wieku od 17 do 19 lat. Wybór tego wieku rozwojowego podyktowany był faktem, iż jest to faza rozwoju, w której kształtuje się tożsamość indywidualna jako efekt procesu wychowawczego determinowanego między innymi oddziaływaniem wychowawczym rodziców. Rozpad rodziny może być czynnikiem ryzyka dla dzieci wchodzących w tę fazę rozwoju. Badana grupa liczyła 93 uczniów wychowujących się w rodzinach pełnych oraz niepełnych, w umieszczonej poniżej tabeli znajdują się dane charakteryzujące badaną grupę młodzieży.

Tabela 2. Charakterystyka grupy badawczej

Struktura rodziny pochodzenia	Liczba badanych osób ogółem	
	N = 93	%
Struktura niepełna	45	48,4
Struktura pełna	48	51,6
Przyczyna niepełnej struktury rodziny	Liczba badanych z rodzin niepełnych	
	N = 45	%
Śmierć jednego z rodziców	7	15,6
Rozwód rodziców	25	55,6
Podejmowanie pracy poza miejscem zamieszkania przez jednego z rodziców	13	28,9

Wielkość rodziny pochodzenia	Badani z rodzin niepełnych		Badani z rodzin pełnych	
	N = 45	%	N = 48	%
Rodzinę tworzą dwie lub trzy osoby	1	2,2	3	6,2
Rodzinę tworzą cztery lub pięć osób	19	42,2	20	41,7
Rodzinę tworzy pięć lub sześć osób	11	24,4	11	22,9
Rodzinę tworzą cztery lub więcej osób, dziadkowie – wszyscy mieszkają razem	14	31,1	14	29,1

Źródło: Opracowano na podstawie badań własnych przeprowadzonych w ramach pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr Małgorzaty Rębiałkowskiej-Stankiewicz w Instytucie Pedagogiki UKW.

Badania przeprowadzono 25.02.2013 roku w obecności pedagoga szkolnego, jako metodę badawczą wybrano sondaż diagnostyczny, natomiast użytą techniką badawczą była ankieta. Analizie poddano warunki rozwoju w aspekcie czynników: (a) ekonomiczno-społecznych, (b) czynników kulturalnych oraz (c) czynników psychospołecznych. Problem badawczy zawierał pytanie o to, jakie są warunki rozwoju dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych w porównaniu z dziećmi wychowującymi się w rodzinach pełnych. Opracowano trzy szczegółowe problemy badawcze. W założeniach metodologicznych odstąpiono od formułowania hipotez.

Zebrane dane ukazują lokalną specyfikę miejscowości zamieszkałej przez badanych. Są to najczęściej duże rodziny składające się dwóch lub trzech pokoleń, posiadające gospodarstwa rolne przekazywane z pokolenia na pokolenie. Zgromadzone dane w toku badań przeprowadzonych na młodzieży wiejskiej w Grubnie ukazały fakt, który posiada wartości i ważność istniejącą poza Grubnem. Według A. Dudak (2006, s. 55) znacznie częściej przyczyną niepełności rodzin w środowisku wiejskim była śmierć współmałżonka, a nie rozwód. W miastach odsetek rodzin rozbitych na skutek osierocenia był dwukrotnie niższy. Na podstawie badań przeprowadzonych w Grubnie można wnioskować, iż owa tendencja się zmienia. Ponad połowa (55,6%) badanych wskazywała, że ich rodzina zmieniła strukturę na skutek rozwodu rodziców. Można wnioskować, że liczba rozwodów wrasta w wysokim tempie, powodując, iż formalne rozstanie się rodziców staje się najczęstszą przyczyną rozpadu rodziny. Tym samym rola rozwodów wzrasta. Zaobserwowana różnica powinna być przyczynkiem do wnikliwej analizy oraz pogłębienia wiedzy w tym obszarze w celu potwierdzenia ewentualnej zmiany.

5. WARUNKI ROZWOJU MŁODZIEŻY WYCHOWUJĄCEJ SIĘ W RODZINACH NIEPEŁNYCH W ASPEKTCIE CZYNNIKÓW EKONOMICZNO-SPOŁECZNYCH

Źródłami oceny warunków rozwoju młodzieży w aspekcie ekonomiczno-społecznym były wypowiedzi badanych na temat wielkości ich rodzin, źródła utrzymania ich rodzin oraz jakości opieki materialnej sprawowanej nad nimi. Poziom opieki materialnej w rodzinach niepełnych jest podobny do poziomu sprawowania opieki materialnej przez rodziny pełne. Opinie badanych dotyczące warunków rozwoju w ich rodzinach pochodzenia w aspekcie czynników ekonomiczno-społecznych są zbliżone. Według 86,7% badanych z rodzin niepełnych warunki mieszkalne w ich domach są bardzo dobre. Podobnie odpowiadali badani z rodzin pełnych, aż 98,8% uczniów odpowiedziało, że ich warunki mieszkalne są bardzo dobre. Młodzież z rodzin niepełnych (82,2%) oraz młodzież z rodzin pełnych (89,6%) ma podręczniki szkolne oraz dostęp do innych materiałów edukacyjnych. Pomimo zmienionej struktury rodziny badani z rodzin niepełnych nie ocenili warunków ekonomiczno-społecznych panujących w ich domach gorzej niż badani z rodzin pełnych. W efekcie stwierdzono, iż w grupie badanych zasoby rodzin niepełnych oraz pełnych w analizowanym aspekcie rozwojowym nie różnią się, gwarantując optymalny poziom rozwoju.

6. WARUNKI ROZWOJU MŁODZIEŻY WYCHOWUJĄCEJ SIĘ W RODZINACH NIEPEŁNYCH W ASPEKTCIE CZYNNIKÓW KULTURALNYCH

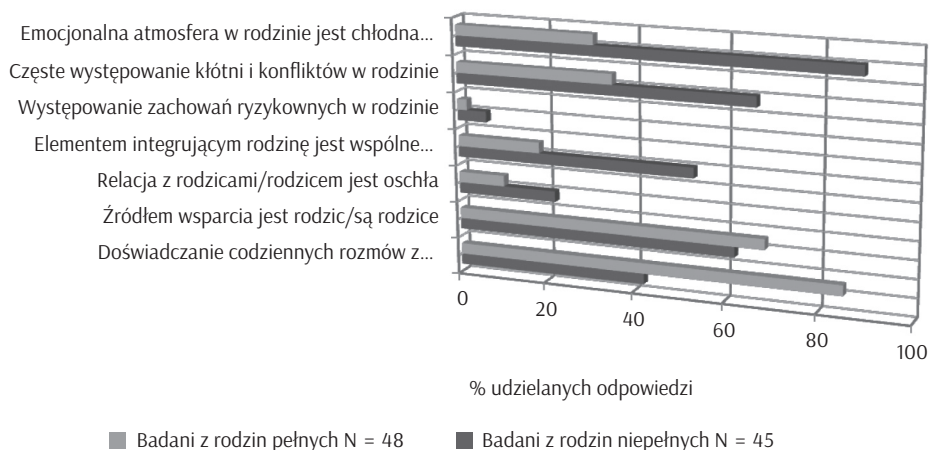
Źródłami oceny warunków rozwoju młodzieży w aspekcie czynników kulturalnych były wypowiedzi badanych na temat sposobu spędzania wolnego czasu przez ich rodziny, zasobów dóbr kulturowych ich rodzin oraz zaangażowanie rodzin, w których się wychowują, w obrzędy tradycyjne. W zakresie czynników kulturalnych badani z rodzin niepełnych oraz rodzin pełnych deklarowali, że ich rodziny spędzają wolny czas biernie, sporadycznie uczestnicząc w życiu kulturalnym. Młodzież wychowująca się w rozbitych wspólnotach swój wolny czas poświęca na spotkania ze znajomymi i rodziną, podobnie odpowiadali uczniowie pochodzący z rodzin pełnych. Aż 95,6% badanych wychowujących się w rodzinach o zmienionej strukturze odpowiadało, że ich rodziny regularnie obchodzą święta i uroczystości religijne, sporadycznie uroczystości rodzinne, natomiast uroczystości państwowe w ich rodzinach obchodzone są sporadycznie, lub nigdy. W rodzinach pełnych święta i uroczystości religijne, a także uroczystości rodzinne

obchodzone są regularnie, zaś uroczystości państwowe obchodzone są sporadycznie. Młodzież wychowująca się w rodzinach niepełnych sporadycznie doświadcza w rodzinie modelowania i moralizowania zachowań społecznych, zasad moralnych oraz kultury osobistej. Sporadycznie jest wprowadzana przez rodziców w wartości kulturowe oraz angażowana w obrzędy i zwyczaje wynikające z tradycji. Natomiast młodzież wychowująca się w rodzinach o niezmiennym strukturze regularnie doświadcza modelowania i moralizowania zachowań społecznych oraz zasad moralnych, a także regularnie jest wprowadzana w wartości kulturowe. Na podstawie zebranych danych wysnuto wniosek, iż braki w kształtowaniu pożądanym zachowań społecznych mogą wynikać z ograniczonego czasu rodzica na angażowanie się w planowy przebieg oddziaływań wychowawczych. Ukazane opinie osób badanych wychowujących się w rodzinach niepełnych wskazują, że zasoby rodzin niepełnych w aspekcie kulturalnym nieco różnią się od zasobów rodzin pełnych. Zatem można uznać, że poziom rozwoju w analizowanym obszarze jest niższy w rodzinach niepełnych aniżeli pełnych.

Celem prowadzonych badań była analiza opinii badanych na temat warunków rozwoju w ich rodzinach pochodzenia. Osoby badane, pochodzące z rodzin niepełnych oraz pełnych, odpowiadały w toku prowadzonych badań na pytania dotyczące warunków ekonomiczno-społecznych oraz kulturalnych stwarzanych przez ich rodziny. W obu aspektach różnice pojawiające się między odpowiedziami udzielanymi przez młodzież wychowującą się w rodzinach niepełnych a odpowiedziami udzielanymi przez osoby pochodzące z rodzin pełnych są nieznaczące. Zatem należy przyjąć, iż nie mają one znaczącego wpływu na wnioski końcowe z przeprowadzonych badań i nie mogą decydować o treści postulatów dla praktyki pedagogicznej.

7. WARUNKI ROZWOJU MŁODZIEŻY WYCHOWUJĄCEJ SIĘ W RODZINACH NIEPEŁNYCH W ASPEKCIE CZYNNIKÓW PSYCHOSPOŁECZNYCH

Analizie poddano także wypowiedzi badanych na temat warunków rozwojowych w ich rodzinach w aspekcie czynników psychospołecznych. Dane zebrane w toku przeprowadzonych badań zostały wyselekcjonowane i umieszczone na wykresie. Zamieszczony wykres przedstawia procentowy rozkład odpowiedzi udzielanych na wybrane pytania z zakresu czynników psychospołecznych przez młodzież wychowującą się w rodzinach niepełnych oraz pełnych.

Wykres 2. Warunki rozwoju młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych i pełnych w aspekcie czynników psychospołecznych

Źródło: Opracowano na podstawie badań przeprowadzonych w ramach pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr M. Rębiałkowskiej-Stankiewicz w Instytucie Pedagogiki UKW

Z powyżej umieszczonych danych wynika, że 85,4% badanych z rodzin pełnych doświadcza codziennych rozmów z rodzicami, a z rodzin niepełnych tylko 42,2% osób wskazało na takie doświadczenia. Dane ukazują, iż 68,7% badanych wychowujących się w rodzinach pełnych wskazało rodziców jako źródło wsparcia. Natomiast z rodzin niepełnych rodzica jako źródło wsparcia wskazało 62,2% osób. Relację z rodzicami jako oschłą oceniło 10,4% młodzieży wychowującej się w rodzinach pełnych i 22,2% osób wychowujących się w rodzinach niepełnych. Wśród młodzieży wychowującej się w rodzinach pełnych 18,7% badanych wskazało na wspólne rozdzielanie obowiązków jako element integrujący rodzinę, natomiast wśród młodzieży z rodzin niepełnych takiej odpowiedzi udzieliło 53,3% osób. Więcej (6,6%) osób wychowujących się w rodzinach niepełnych twierdziło, że w ich rodzinach występują zachowania ryzykowne, niż osób (2,1%) pochodzących z rodzin pełnych. Aż 66,7% badanych z rodzin niepełnych wskazało, że w ich rodzinach kłótnie i konflikty występują często, natomiast tej samej odpowiedzi udzieliło 35,4% młodzieży wychowującej się w rodzinach pełnych. Wśród badanych wychowujących się w rodzinach niepełnych, aż 88,9% osób twierdziło, że emocjonalną atmosferę panującą w ich rodzinach można określić jako ambiwalentną lub chłodną, natomiast w taki sam sposób atmosferę panującą w rodzinie oceniło 31,3% badanych wychowujących się w rodzinach pełnych.

Młodzież pochodząca z rodzin niepełnych ma słabszy emocjonalny kontakt z rodzicem niż ta funkcjonująca w rodzinach pełnych. Odpowiedzi badanych osób wskazują na to, iż w rodzinach niepełnych występuje prawidłowy typ więzi między jej członkami. Jednak pojawiają się przesłanki wskazujące na duże prawdopodobieństwo przekształcenia się prawidłowej więzi rodzinnej w typ więzi słabej. Badani wychowujący się w rodzinach o zmienionej strukturze rzadziej uznają, że ich rodzic jest dla nich źródłem wsparcia. Rzadziej deklarują, że zawsze prowadzą z rodzicami rozmowy dotyczące codziennych spraw i problemów. Młodzież funkcjonująca w rodzinach niepełnych rzadziej twierdziła, że relacja między nią a rodzicem jest wzorowa, i znacznie częściej oceniała ją jako oschłą. Na tej podstawie można przyjąć, że komunikacja między badanymi wychowującymi się w rodzinach niepełnych a ich rodzicami jest gorsza niż w rodzinach pełnych. Natomiast w obszarze dotyczącym elementów integrujących rodzinę badani z rodzin niepełnych najczęściej wskazywali na wspólny podział obowiązków. Można wnioskować, że owa wspólna aktywność rodzinna ma formalno-zadaniowy charakter, który wynika z pojawiających się problemów w organizacji życia rodzinnego. Badani z rodzin pełnych rzadziej deklarowali, że w ich rodzinach występują zachowania ryzykowne. Wśród zachowań ryzykownych występujących w rodzinach niepełnych młodzież wskazywała nadużywanie alkoholu oraz przemoc słowną. W rodzinach niepełnych częściej dochodzi do kłótni i konfliktów niż w rodzinach pełnych. Emocjonalna atmosfera panująca w rodzinach niepełnych została oceniona przez badanych jako ambiwalentna lub chłodna. Młodzież z rodzin pełnych rzadziej oceniała w ten sposób emocjonalną atmosferę panującą w ich rodzinach. Najczęściej oceniała ją jako ciepłą. Warunki rozwoju badanych wychowujących się w rodzinach niepełnych w aspekcie psychospołecznym różnią się od warunków rozwoju w rodzinach pełnych. Wykazane różnice są decydujące dla funkcjonowania dziecka w rodzinie i mogą negatywnie wpływać na jego rozwój.

Zebrane dane dostarczają informacji istotnych dla pracy pedagoga szkolnego. Dają także możliwość rozpoczęcia dyskusji nad istotą zadań pedagoga oraz ich zakresem. Pozyskiwanie informacji w toku regularnych badań młodzieży mogłoby przyczynić się do modyfikowania praktyk edukacyjno-wychowawczych, tak aby były one skierowane do konkretnej młodzieży z konkretnej placówki i aby odpowiadały na rzeczywiste problemy młodzieży. Ponadto dane wskazują na to, iż wiele osób bez względu na strukturę rodziny, w jakiej się wychowuje, doświadcza kłótni i ostrych konfliktów w rodzinie oraz deficytów w obszarze relacji emocjonalnych, a także biernie spędza swój wolny czas i niechętnie uczestniczy w zajęciach pozaszkolnych.

Przedstawione wyniki badań oznaczają dla pedagoga szkolnego przybliżenie sylwetek osób, z którymi na co dzień współpracuje, zgłębienie wiedzy na temat życia szkolnego i pozaszkolnego uczniów, specyfiki ich środowiska wychowawczego, sytuacji rodzinnej, a także ich zasobów i deficytów oraz zagrożeń, którym podlegają. Jednak najistotniejsza oraz najbardziej wartościowa jest możliwość wykorzystania zdobytej wiedzy w celu projektowania działań zmierzających do rekompensowania braków, stymulowania rozwoju, rozpoznawania i wspomagania zasobów młodzieży, edukowania, a także wyposażania w metody radzenia sobie z niebezpieczeństwami. Reasumując, należy stwierdzić, że wyniki badań są dla pedagoga szkolnego okazją do stworzenia platformy porozumienia z młodzieżą, nawiązania partnerskich relacji w pracy wychodzącej naprzeciw realnym problemom uczniów. Ponadto wskazują potrzebę budowania konstruktywnej komunikacji między pedagogiem szkolnym a rodzicami, umożliwiając przepływ informacji oraz stwarzając warunki do pracy z nimi.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone badania pozwoliły na udzielenie odpowiedzi na pytanie: jakie są warunki rozwoju młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych w porównaniu z młodzieżą wychowującą się w rodzinach pełnych? Ujawniały, że w obszarze czynników ekonomiczno-społecznych i kulturalnych rodziny pełne i niepełne zapewniają dzieciom wychowującym się w nich nieróżniące się znacząco, optymalne warunki rozwoju. Jednak w zakresie czynników psychospołecznych pojawiła się alarmująca różnica między warunkami rozwojowymi tworzonymi młodzieży wychowującej się w rodzinach pełnych a warunkami rozwojowymi stwarzanymi młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych. Zatem potrzeba analizy warunków rozwojowych młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych okazała się wysoce uzasadniona. Dostarczona wiedza na temat rozwojowego funkcjonowania rodzin niepełnych wskazała przestrzeń do podjęcia wzmożonej, opartej na zebranych informacjach, działalności pedagogicznej.

Próba zdefiniowania rodziny niepełnej na podstawie analizy danych uzyskanych w badaniach ma prowadzić do wyłonienia tych obszarów funkcjonowania rodzin niepełnych, w stosunku do których należy podjąć działania naprawczo-wspierające. Wyczerpujący opis rodzin niepełnych we wszystkich trzech grupach czynników warunkujących wychowawczo-rozwojowy poziom funkcjonowania stwarza możliwość dostrzeżenia deficytów oraz zasobów tych systemów, co bezpośrednio

przekłada się na projektowanie wskazówek dla praktyki edukacyjnej. W mojej opinii obszarem wymagającym podjęcia działań jest obszar psychospołecznego funkcjonowania młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych.

Sformułowane wnioski dla praktyki edukacyjnej niosą za sobą postulaty pracy na zasobach rodzin niepełnych, pełnego skupienia się na możliwościach oraz kompetencjach wychowawczych rodzica/rodziców oraz wspomaganie rozwoju młodzieży wychowującej się we wspólnotach niepełnych. Wskazane deficyty w rozwoju psychospołecznym młodzieży sugerują konieczność rozpoczęcia przez pedagoga zmodyfikowanych oddziaływań edukacyjno-wychowawczych wpisujących się w podjęcie przez niego nowej roli w ramach wypełnianego zawodu. Do postulowanych praktyk edukacyjno-wychowawczych powinno należeć: organizowanie warsztatów pozalekcyjnych dla młodzieży wychowującej się w rodzinach niepełnych, mających na celu tworzenie warunków do rozwijania umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach; pogłębianie kompetencji społecznych oraz rekompensowanie aktualnych braków wychowawczych; opracowywanie programów wewnątrzszkolnych skierowanych do młodzieży pochodzącej z rodzin niepełnych, których celem będzie wspomaganie oraz stymulowanie ich rozwoju; prowadzenie interwencji w możliwych sytuacjach kryzysowych związanych z trudnościami szkolnymi, trudnościami wychowawczymi, a także w sytuacjach podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież z rodzin niepełnych; prowadzenie działania profilaktycznych mających na celu zapobieganie sytuacjom kryzysowym oraz udzielanie wsparcia w życiu szkolnym uczniom z rodzin niepełnych. Istotne jest także podejmowanie pracy z rodzicami młodzieży wychowującej się w rodzinach o zmienionej strukturze. Na podstawie przeprowadzonych badań oraz sformułowanych wniosków należy przyjąć, iż współpraca z rodzicami podjęta w zakresie działań pedagoga szkolnego powinna prowadzić do poprawy sytuacji psychospołecznej rodziny niepełnej. Warsztaty prowadzone przez pedagoga szkolnego powinny odpowiadać na potrzeby rodziców, dlatego należy projektować je w oparciu o obraz sytuacji rozwojowej dzieci z rodzin niepełnych, otrzymany na podstawie badań lub diagnozy indywidualnej. Scenariusz zajęć warsztatowych musi wypełniać założenia teoretyczne oraz prowadzić do osiągnięcia określonych celów. Głównym celem warsztatów powinno być tworzenie warunków do poszerzania umiejętności wychowawczych rodziców, jednak należy pamiętać o tym, że rodzice samotnie wychowujący dzieci oprócz merytorycznych wskazówek i praktycznych rozwiązań potrzebują przede wszystkim zrozumienia i wsparcia.

Literatura:

- Beck, U. (2012). *Społeczeństwo światowego ryzyka: w poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Brański, J. (2009). Rola więzi rodzinnej w życiu członków rodzin. W: S. Kawula, J. Brański, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny – obszar i panorama problematyki* (s. 119–125). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dudak, A. (2006). *Samotne ojcostwo*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- GUS (2013). *Rocznik Demograficzny Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Izdebska, J. (2003). *Dziecko w rodzinie i środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła pedagogiki społecznej*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Janus, K. (2011). *Słownik pedagogiki i psychologii: zagadnienia, terminy, pojęcia*. Warszawa: Wydawnictwo Buchmann.
- Kawula, S. (2009). Rodzina a rozwój jednostki. W: S. Kawula, J. Brański, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny – obszary i panorama problematyki* (s. 13–15). Toruń: Społeczna Akademia Nauk.
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Żak.
- Łopatkowa, M. (2007). Rodzina w globalnym świecie. W: W. Korzeniowska, A. Murzyn, U. Szuścik (red.), *Rodzina – w świetle zagrożeń realizacji dotychczasowych funkcji. Szkice monograficzne* (s. 13–15). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Markocki, Z. (2005). Rodzina polska na progu III tysiąclecia. W: H. Cudak, H. Marzec (red.), *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy* (s. 23–31). Mysłowice: Społeczna Akademia Nauk.
- Szlendak, T. (2010). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.